

PREMIERA

Iz romana Igra v vetru

Mira Mihelič

Travestija — preobleka, predelava na smešno. Kako bi bilo, je pomislil Avrel, napisati igro, če že ne s tem naslovom, pa vsaj v takšni tehniki, namreč tako, da bi vse moške preoblekel v ženske in ženske v moške, vse dobre v hudobne in hudobne v dobre, vse ljudi v živali in živali v ljudi, vso modrost v neumnost in neumnost v modrost. No, to bi bilo morda smešno, vendar še zmerom ne bi bilo nič novega. Kar je bilo, pravi modrijan (ali se ti z njim strinjaš ali ne), bo spet; kar se je zgodilo, se bo spet zgodilo — nič ni novega pod soncem. In vendar velja zdaj, kakor vse kaže, samo tisto, kar si napravil baje novega, ugledna je samo neka nova resnica, ki se razlikuje od prejšnje, kakor da lahko ločiš resnico v dve ženski: v eno, ki se je šele rodila in jo zaradi njene lepote in mladosti vsi častimo po božje, in v drugo, ki se je tako postarala in obrabila, da jo lahko samo še pokopljemo. Toda če ni ene same, torej večne resnice, potem tudi umetnost ni večna — in če je tako, če je skoraj tako minljiva kakor ti, čemu se zanjo tako pehaš in trudiš, ponižni moj služabnik muz? Jojme, poklic, ki si si ga morda v nedobrem trenutku izbral, te venomer sili, da stopaš zadaj za temi boginjami in piskaš na svojo skromno piščal, da se ti potem ubežno prikaže zdaj nabrana tančična srajca zdaj peplos zdaj rožnato stegno katere izmed rajskih devic, nikdar pa se nobena ne obrne: ne počaka te, da bi te počastila s poljubom na potno čelo.

Ena sedmerih sestra, muza Talijska, pokroviteljica gledališke umetnosti, ima tudi v našem mestu svoj hram, ki mu botruje skoraj že stoletje in ki je bil sezidan z denarjem ne včerajšnje, ampak predvčerajšnje države. Država je medtem zrastle, ne toliko navzven kakor v višino, z novimi nadstropji na stare temelje, medtem ko je prostor, na katerem stoje njeni zidovi, ostal skoraj isti, ker kvadratni meter zemlje, naj ga še tako širiš, pravzaprav ne raste, ampak se samo spreminja. Tako se tudi hram Talijske ni povečal kljub prizidavam, ki ga zdaj delajo podobnega veliki kašči za kislo krmo, tudi silos imenovani; obiskovalci

hrama se niso pomnožili, skoraj enako število častilcev kakor njega dni obiskuje muzo, ki si nadeva zdaj tragično zdaj smešno krinko, pod katero naj bi imel, kakor terja Goldoni, igralec dušo.

Če je roman mrtev, kakor so mu zapeli bilje literarni zgodovinarji in kritiki po širnem svetu, potem je gledališče še zmerom vsaj toliko živo, kolikor niso njegove funkcije prevzeli televizija, popevkarstvo in nogomet, kadar zbuja v svojih gledalcih in poslušalcih aristotelovski strah in sočutje, s sodobno katarzo, tako da ob njihovih zvokih in prizorih gledalci ali zaspijo ali se fizično spopadejo s svojimi sosedi. Kar je na njem zastarelega in obrabljenega, kot so kulise, odrske luči in govorica, ki se še zmerom giblje v mejah kolikor toliko razumljivega človeškega jezika, pa se utegne sčasoma popraviti; jezik bodo nadomestili posamezni zlogi in zvoki, dokler ne bo slednjič predstava postala samo še elektronsko prenašanje čustev in misli, če ne bodo poznejši rodovi čustev obravnavali kot bolezen, ki jo je treba zdraviti, nikar da bi ji stregli in jo prenašali. Toda bodi tako ali drugače — gledališče še zmerom vztraja na položaju, malo omajanem sicer, ki ga je prevzelo od antike, deloma tudi po zaslugi tega, da postaja anti-gledališče, kakor se zadnje čase roman poskuša reševati v anti-roman, slikarstvo v anti-slikarstvo in človek v anti-človeka.

Piši torej za gledališče, romanopisec, ki nisi dosegel tistega, kar si hotel in želel (daleč je še zmerom, kar je bilo daleč, in pregloboko — kdo more to doseči?), piši tudi v tihem upanju, da bodo režiser, igralci in hvaležno občinstvo dodali tvojemu delu tisto manjkajočo prvino. ki je sam nisi znal izkopati iz sebe. To je Avrel tudi storil. Napisal pa ni travestije, temveč resno dramo z naslovom »Medea«. Tisto leto, ko je napisal svojo prvo dramo, je imelo naše gledališče za ravnateljico slavo-hlepno žensko, ki si je v želji, da bi prekosila svoje moške predhodnike in dokazala ne samo enakopravnost, temveč tudi premoč ženskega spola, postavila za cilj, da mora nenavadno poživiti domačo dramsko ustvarjalnost. Kakor se ribe ujamejo v mrežo in ptice v zanko, se je naš avtor zapletel v njene hrabrilne besede in morda še bolj v predujem, ki mu ga je dala na prihodnje tantieme.

Za nekatere ljudi veš, da jih kot pisatelj ne smeš opisati, zlasti ne, če živiš v tesnem okolju majhnega naroda in majhnega mesta, kjer vsi drug drugega poznamo, zakaj če bi jih poskušal literarno uporabiti, bi to imelo za posledico, da bi bralci in kritiki s prstom kazali nate in nanje. Zoper to je zavarovala našega državljana tudi ustava, ki mu zagotavlja nedotakljivost osebnega življenja. Umetniku ni dovoljeno opisovati dogodke iz zasebnega življenja kakšnega človeka brez njegovega privoljenja. Torej lahko nekatere resnične življenjske okoliščine

obravnavala samo, če se izogne vsemu, kar bi kazalo na tistega človeka, predvsem pa mora le-temu odvzeti njegove individualne poteze in podati njegovo življenje v spremenjenih razmerah — tako terja zakon.

Nesreča je v tem, da kot pisatelj ne moreš mimo nobenega človeka, ne da bi ga tako ali drugače uporabil v svoji literaturi prav z njegovimi individualnimi potezami, in zato so tvoje osebe bolj ali manj podobne ljudem, s katerimi si se osebno seznanil, tudi kadar so očitni tipi ali samo personifikacije človeških lastnosti. Lahko te tožijo; in če so tvoji junaki že mrtvi, te lahko s civilno pravdo preganjajo njihovi potomci, češ da si se pregrešil zoper pravice, ki varujejo človekovo osebnost.

Včasih si potem pisatelj pomaga tako, da vas spreminja v živali ali žuželke ali celo nežive predmete, ki jim s svojo domišljijo vdihne življenje ali morda samo papir. Toda vse to so ovinki. Bodi pogumen, Avrel, če si se že odločil za poklic, ki terja od tebe, da bodi ogledalo svoje družbe — počeno sicer, lisasto od plesni, motno zaradi slabe podlage, ogledalo pa vendarle. Loti se ravnateljice gledališča Vande Steblovske kot ženske, ki ima kakor vsaka ženska toliko in toliko neprijetnih lastnosti, da ne rečemo napak.

Toda opisati jo z resničnim ali tudi z izmišljenim imenom, vendar tako, da bi bilo mogoče ugotoviti, kdo da je, bi zburkalo javnost in zbudilo splošno zgražanje, povrhu pa bi to pomenilo za dramatika samomor, zakaj ne samo da je bila tedaj, ko je Avrel uprizarjal svojo dramo, ravnateljica gledališča, temveč je bila tudi članica mnogih žirij za podeljevanje raznih nagrad in priznanj, mimo tega je tudi nastopala kot kritik in imela svoje prste pri raznih založniških svetih in uredništvih. Če bi torej pisatelj hotel računati s tem, da želi objaviti ali uprizoriti še nekaj svojih del ali vsaj sprejeti za ta dela primerno priznanje in honorar, bi jo smel opisati kvečjemu kot kakšno nji docela nepodobno žival, recimo kot nedolžno gazelo ali krotko srno ali morda kot predmet, na primer uro budilko, ki v majhnem ohišju skriva nenavadno močan zvonec, zakaj bila je drobna ženska z nesorazmerno velikim, bledim in okroglim obrazom, ki ni bil docela nepodoben številčnici na uri, le da njenega zvonjenja, kadar se je sprožilo, nihče ne bi bil mogel utišati tako, da bi bil pritisnil na gumb na njenem večnem črnem kostumu. Po načelu, ki se je tako uveljavilo pri nas, naj po možnosti nihče ne opravlja tistega, za kar je bil izučen ali šolan, se je tudi ona, ki je nekoč študirala kemijo, pa je ni na srečo naše gledališke umetnosti nikdar dokončala, zdaj že nekaj let ukvarjala z gledališčem in se je imela za veliko poznavalko domače in tuje dramske literature, kar še ne bi bilo tako hudo, ko je tudi drugi ne bi bili imeli za tako veliko poznavalko, da so ji verjeli ali se vsaj delali, da ji verjamejo. Res da je

imela majhno telo, imela pa je velike noge (številka štirideset), s katerimi je varno stopala: kadar ni česa razumela ali poznala, je tisto kratko malo poteptala, zakaj že zdavnaj je ugotovila, da je varneje grajati kakor hvaliti. To se je tudi dobro ujemalo z njenim načelom, da je bolje udariti kot prizanesti, seveda ne po ljudeh, ki bi bili količkaj trdneje zasidrani od nje, temveč po tistih, ki jih je imela za odvisne od sebe, in med te je štela vse dramske avtorje od Sofokleja dalje. Kakor je kupovala za svoje obleke najraje uvoženo blago, tako je tudi najbolj cenila tuja, prevedena dela, hkrati pa se je zavedala, da mora uprizoriti vsaj eno ali dve domači deli na sezono, ker bi se sicer izpostavila neprijetnim očitkom, da zatira domačo dramsko ustvarjalnost. In tu se je začelo njeno snubljenje tega ali drugega nadobudnega pisatelja, naj napiše kaj za njeno gledališče; tu sta se srečala ona in Avrel v neki zanj usodni uri, v stari hiši, na pol skriti za jetičnimi platanami in za poševno zaveso dežja. Z novimi prizidki je gledališče še zmerom zaudarjalo po neposušnem ometu, malti in miniju, njegovo osrčje pa je bilo temno, zatohlo. V stari notranjosti, do katere si predril po nekaj nerazsvetljenih stopnicah, je plaval duh po žaltavi šminki in starih kulisah in posušnem lovorovem listju, ki ga menda ni mogoče pregnati iz nobene stare gledališke hiše, ker se je zažrl vanjo kot duh po mrličih v staro mrtvašnico. Vrtar je Avrelu mimogrede pokazal, kje so železna vrata, ki držijo na oder. Tam je našel tovarišico ravnateljico in svojega režiserja.

Ampak igro mojega življenja, kdo jo je zrežiral, kdo postavil na oder? Brez mojega privoljenja, tako rekoč brez moje vednosti...

Za svojo igro sem prejel predujem (je zapisal Avrel v dnevniku, ki ga ni nikoli pisal, ampak če je to igra, smemo reči, da ga je) in sem jo moral napisati. Rodil sem se in sem moral živeti. In če bi lahko rekli, da je tudi življenje igra naključja in volje, odpora in hotenja, potem bi moralo biti tudi zate, homo ludens, nekaj tako naravnega napisati igro kakor živeti. Rodiš se, da umrješ, in pisati začneš, da končaš svoje delo v času, ki je samo ena nit v povescu neštetihi niti časa, prepletajočih se v vrv, na kateri visi prostor kakor kletka, kamor smo zaprti; in lahko si zamišljaš, kako vihti nad le-to eden izmed dvanajsternih angelov svoj grozni meč, in ko bo vrv presekana in bo kletka padla v globino večnosti, se bo igra končala, zastor bo padel, luči ugasnile, dokler ne bo spet nekje veliki izdelovalec marionet napravil nove kletke z novim odrom in jo z vrvjo, spleteno iz časa, pripel v tisto navidežno praznino, z ukazom, naj lutke odigrajo svoje vloge in potem odidejo ali, kar je še hujše, naj jo ponavljajo v neskončnost. Stvari se dogajajo, kakor bi se dogajale tudi brez nas.

Do smešnosti obrabljeni trikot, mož, žena in ljubica, ali mož, žena in ljubimec; igralci so že tako naveličani svojih stalno se ponavljajočih vlog, da jih nazadnje samo še mrmrajo ali izpuščajo cele stavke in prizore. Igra ima samo dve varianti ali morda tri variante, toda ker so bile te že tisočkrat ali desetstisočkrat ali milijonkrat ponovljene, je tako, kakor bi ne imela nobenih. Razlike so tako neznatne, kakor bi to bila zmeraj ista, zmeraj enaka igra nezadovoljnih in nezadovoljenih, prozorno klavrna, čeprav jo poskušamo napraviti privlačno z magično odrsko razsvetljavo in z glasbeno spremljavo; tukaj imamo čustva, zdaj močnejša, zdaj šibkejša, toda če jih seštejemo vsa skupaj in delimo znesek z njihovim številom, žalostno odkrijemo, da so v povprečju drugo drugemu skoraj za las enaka in da se podobno stopnjujejo in upadajo, o verjetnostni račun, ki pripelje zmeraj do enakega izida, največji užitek se približa, toliko da je potešen, najskromnejšemu užitku in igralci se v garderobi odšminkajo, se preoblečejo v vsakdanje obleke in se vrnejo domov v svoje neromantične zakonske postelje, nekateri pa prej izpraznijo v gostilni vrček piva, medtem ko se drugi (idealisti) celo opijanijo od obupa, ker v resnici niso osebe, ki so jih igrali: posredovali so nam samo neko iluzijo in jo bodo naslednji večer spet posredovali čisto drugim gledalcem, iluzijo trikota ona, on in ona ali on, ona in on.

Imena se menjajo, toda skoraj vedno je igralka, ki mora igrati zakonsko ženo, starejša in manj očarljiva od svoje teknice, tako da se gledalci, čeprav se jim žena smili, potihoma strinjajo z možem ali mu vsaj priznavajo, da ni mogel drugače, kakor da jo je zamenjal za drugo. V ženi na odru vidijo svojo ženo, ki ima celo vrsto neprijetnih lastnosti: malenkostna je ali oblastizeljna ali oboje hkrati; nezaupljiva, sebična, zadirčna, vsakdanja, brez razumevanja in tako dalje v nedogled. Zmeraj znamo drugemu naprtiti krivdo za svoje izdajstvo, veliko ali majhno, pa čeprav tako majhno, kot je kršitev obljube, ki smo jo dali pred uradnikom na matičnem uradu. Toda ne spominjam se več, ali sem takrat obljubil, da bom ostal Heleni zvest, dokler naju smrt ne loči, ali pa to obljubiš samo pred duhovnikom v cerkvi, čeprav tudi takšna obljuba ne drži?

Odkar se je naš daljni prednik postavil na noge, da bi hodil pokonci, poskušamo vsi hoditi pokončno. Zato moramo sovražiti tistega, ki smo ga prevarili, ker nas je to primoralo, da smo se spet spustili na vse štiri. Za tako majhno nagrado Avrel, kot je nekaj ukradenih objemov, po katerih ne ostane več kakor sled, ki jo je pustila za seboj palica, če si jo za trenutek vtaknil v deročo vodo — ali je bilo vredno? Ne, si odgovarjaš in poskušaš skušnjavi obrniti hrbet. Toda če imaš moč, da skušnjava preženeš, kdo ima takšno oblast, da ji lahko ukaže,

naj ne pride? Ta večna želja praznih sanj... Spal sem s skušnjavo, jo ljubil, ne da bi se bil telesno izneveril Heleni. Ali sem zaslužil pohvalo zato, ker sem ji ostal vsaj formalno zvest, ali grajo, ker sem jo v domišljiji varal? Ali pa sem jo zaradi tega zasovražil? Sicer pa — kdo od naju je prvi zasovražil drugega? Ali pa to ni bilo sovraštvo, temveč samo bolečina, ker se je spet izjalovilo neko upanje, eno izmed mnogih, ki jih zaman goji človeštvo. Neminljivost. Do groba in onkraj groba. Kako bi bil mogel jaz odpustiti svoji Medei, kako bi bila ona mogla odpustiti meni, da tistega, kar je bilo velika obljuba najinega razmerja, kratko malo ni več bilo. Še huje: da tistega morda ni bilo nikdar, temveč sva ustvarila v najinih odnosih nekaj čisto drugega, nekaj, kar skriva pod svojo navidezno prijetno krinko nekaj odurnega in morda celo pogubnega vsaj za enega od naju? Ali pa sem vnašal samo svoja čustva v Heleno in je ona gledala čisto drugače na najin zakon.

Ponavadi je, kadar je začela brati kako mojo stvar, kmalu zaspala. Knjiga ji je zdrknila iz roke, glava omahnila na prsi, samo svetilka na nočni omarici je medlo gorela dalje, kakor bi bila hotela opozarjati mene bolj kakor njo, da je življenje kratko in luč umetnosti dolga. Toda zadnje čase se je začela nekam nenavadno zanimati za moje delo. Našel sem jo, kako sedi za mojo pisalno mizo in lista po papirjih, ki so tam ležali v neurejenih kupih. Če sem nepričakovano odprl vrata, je odskočila, kakor da sem jo zalotil pri nedovoljenem početju. Zasukala je glavo proti meni — glavo na prekratnem vratu — z značilnim sunkovitim gibom in trznila z vekami, kakor da je pomežiknila, nato pa je *oči široko razprla, izrazito rjave oči v lesketajoči se belini, in se mi zazrla v obraz s tistim svojim spet mirnim, samozavestnim in izzivalnim pogledom.*

»Ali kaj iščeš, Helena?«

»Pravzaprav ne.«

»Ne zavedam se, da bi bilo med mojimi papirji kaj tvojega.«

»Vidim, da si napisal dramo,« je rekla. »Ali pa je komedija?«

»Kakor se vzame.«

Nekaj časa je gledala vame, nato spet uprla pogled v mapo pred seboj.

»Poskušala sem to brati.«

To je zvenelo podcenjujoče. In vendar je nekoč moje delo celo občudovala. Nekam težko se je odmaknila od pisalne mize, opirajoč se dlje, kot je bilo potrebno, na njeno ploščo, zroč mi v oči precej zviška, čeprav je bila manjša od mene. Neka mišica v desni veki ji je trzala — tega pri nji doslej nisem opazil. Spodnja čeljust ji je postala težka, črte okrog ust so se ji povesile. Ni kriva, da se je postarala, zakaj ji to

očitam? Toda stala je tam kot sodnik, z eno roko težko in tehtno na mojem tipkopisu.

»Tista tvoja Medea — žena, ki svojega moža zastrupi... Upam, da nisi jemal za model mene?«

Stopil sem k pisalni mizi in ji potegnil mapo izpod roke, jo potisnil v predal pisalne mize in ga zaklenil, ključ pa vtaknil v žep.

»Prepovedujem ti...«

»Zakaj želiš imeti pred menoj skrivnosti?«

»To ni v nikakršni zvezi s teboj.«

»Torej ti nisem bila jaz za model? Škoda.«

»Kako preprosto!«

»Da, za razliko od tebe sem jaz preprosta. Ampak če nisem jaz Medea, je Jazon — to je čisto očitno, že po tem, kako se svojemu avtorju smili — sam gospod pisatelj, s svojo ambicijo, da bi si pridobil zlato runo, kajne, čisto resnico o življenju. Na svojo grozo je pisatelj ugotovil, da je runo, ki mu ga je priskrbel Medea, pomazano s krvjo. In zato se je navezal na tisto drugo — kako ji je bilo že ime?«

»Vidim, da le nisi preveč natančno brala.«

»Kako ji je ime, Avrel?« je rekla grozeče.

Zdaj nisva več govorila o moji drami.

»Ali je Lidija, Avrel?« je zdaj rekla nenavadno sladko.

Korintska kraljična. Jazonova nova ljuba. Medea ji je poslala kot poročno darilo zastrupljeno obleko. Kako so plameni švigili iz njene krone, iz tistega z zlatimi nitmi pretkanega plašča in jo vso sežgali! Prekrižal sem roke na prsih in se ji zagledal v oči s prisiljenim nasmeškom. V njenem temnem pogledu je bilo, kakor se mi je zdelo, nekaj čedalje bolj pretečega. Svinčnica na jekleni vrvi, ki se mi je hotela skozi oči potopiti v globino čustev in jim raziskati dno. Umaknil sem se temu njenemu pogledu in z očmi zdrknil po njenem obrazu nizdol, preiskujoč zdaj tudi jaz kakor pod drobnogledom potezo za potezo, ugotavljajoč, kako se je v resnici postarala, čeprav še daleč ni bila stara ženska, ne, bila je še zmerom v celoti lepa, polna žena, ki te je lahko privlačila ne samo s telesnimi miki, ampak z vso svojo živo, izzivalno osebnostjo, razgibana, negovana, lepo oblečena, z brezhibno pobarvanimi in počesanimi lasmi, vsa prisotna, ne samo v življenju, ampak tudi v meni. In vendar, kam je odšla Helena? V sedmih letih, pravijo, se izmenjajo vse celice našega telesa, torej je lahko tudi ona postala, vsaj fiziološko neki drug človek. Toda midva nisva še sedem let poročena, ni se še vse izmenjalo in spremenilo, čeprav so postale poteze okrog njenih ust izrazitejše, brada trdnjša, toda z manj trdnim, pač pa bolj uvelim podbradkom, in črta med obrvmi, tista navpična črta, ki govori

o temnem tuhtanju in strogih odločitvah, je zdaj globlje zarezana v čelo, njene blede veke dobivajo mrežo iz drobnih gubic in se poševno vesijo nad oči, v kotih obešajo proti licem, ki jih tu pa tam preprezajo drobne rdeče žilice. Tudi okrog pasu ni več tako tanka, v bokih pa zajetnejša kakor nekoč, toda z oglato, ne z zaokroženo širino, spredaj se ji život pod pasom napenja — ali bi temu lahko rekli pri tako postavni, tako čvrsto v elastičen steznik stisnjeni ženski trebuh? Toda vse to so zunanje stvari, tudi jaz (živčno sem si segel k sencem) že dobivam sive lase. Vendar kakorkoli sem stvar obračal, tiste Helene iz prvega časa najinega razmerja (ali pa naj to imenujem ljubezen?) ni bilo več, tiste razumevaljoče in šegave prijateljice, ki se je prizanesljivo in vzradoščeno smehljala mojim muham in slabostim. Nekoč mi je vlivala svoje zaupanje vame, v mojo nadarjenost, o kateri sem jaz sam zmeraj dvomil, skratka, gledala me je čisto takšnega, kakor sem si želel, da bi bil, toda zdaj so mi njene oči govorile, da me vidi drugačnega, še slabšega, kakor sem v resnici, tako da sem se počutil izredno klavnega in majhnega ob tej močni ženski, ne več njen gospodar vsaj tam, kjer se mi je vdajala, ali, če že ne gospodar, pa vsaj enakopraven partner, ne, zdelo se mi je, da sem samo še stvar, ki si jo jemlje, kadar jo potrebuje, drugače pa muhasto zavrača.

Tudi k premieri moje drame, je rekla, da ne pojde.

— — —

Pravijo, da je inteligenca edina dobrina, glede katere se ni še nihče pritožil, da je ima premalo. Z njo si vsakdo po svoje razlaga igro življenja. Tako veliki duh, ki kraljuje v Legatovi v lororom ovenčani glavi, kot brlivka v cestnem prometu, ki šele pričenja strgati z brezovo metlo po ulicah spečega mesta, ko Legat odlaga svoje s tehtnimi mislimi nabito naližno pero in lega k zasluženemu počitku. Nista si enaka v posvetnih dobrinah in Legat bi gotovo ne hotel zamenjati svoje vile s kletnim brlogom, v katerem stanuje s svojo družino pometač, pometač pa bi čisto rad zamenjal svoje prebivališče z njegovim, toda glede zaklada sive možganske gmote, ki jo nosi pometač v glavi, ali števila zavojev v tej gmoti pa pometač ne sodi, da bi bil na slabšem od Legata, in ne čuti nobene potrebe po tem, da bi zamenjal svojo glavo z Legatovo, tudi svoje sodbe o življenju bi ne hotel podrediti Legatovi, skratka, prepričan je, da ve o življenju več kot veliki mož.

Toda če sme vsak povprečen človek, če sploh mora presojati igro življenja s svojo pametjo, s katero je, kakor smo rekli, ker ni dovolj inteligenčen, da bi se imel za premalo inteligentnega, še kar zadovoljen,

pa gledalec, ki obiskuje gledališče, ne sme ali vsaj ne bi smel soditi o gledališki predstavi tako, kakor njemu samemu ugaja ali ne. O tej naj imajo besedo poznavalci. Predstava na odru lahko propade, pa jo poznavalci pohvalijo in rešena je, ali pa, nasprotno, med publiko doživi uspeh, pa jo poznavalci raztrgajo in uničijo. Med poznavalce ne sodijo samo gledališki kritiki, ki se zberejo pri vsaki premieri, zlasti pa pri krstni predstavi domačega gledališkega dela, ne, k temu moramo prištevati še vse obiskovalce premierskih predstav, med katerimi gotovo ni nobenega, ki ne bi zaslužil častni naslov poznavalca.

Poznavalci zasedejo dvorano do zadnjega kotička in vsak nosi v žepu, če že ne ostre britve, pa vsaj top žepni nožek; gospe imajo v svojih večernih torbicaх pincete za epiliranje. Poznavalci večjega formata sedijo v ložah in komaj skrivajo orožje; nekateri sablje, drugi sekire, tretji imajo s seboj florete, pri katerih je samo konica ostro nabrušena in mora vselej zadeti v črno, da lahko z elegantnim vbodom predre nesrečno avtorjevo telo; v eni izmed osrednjih lož sedi Legat s črnimi obrisi giljotine za seboj.

Nekoč — v tistih naivnih, romantičnih časih, ki so na srečo že daleč za nami — je veljalo prepričanje, da moraš imeti gledališče rad, če se hočeš čislati za pravega njegovega privrženca in poznavalca. Danes moraš biti nad gledališčem vzvišen, vsekakor pa moraš vedeti več o gledališču kot avtor in režiser, da mu lahko kakorkoli koristiš. Seveda se moraš tudi živo zavedati svoje pomembnosti in zato je nujno, da se pri premierski predstavi pokažeš, kamor se je treba pokazati, da pozdraviš, kogar je treba pozdraviti, da si tukaj, da mimo tebe ne morejo, da nastopaš kot pravi poznavalec domače in tuje dramaturgije.

Če nimamo dobrih dramskih avtorjev, prevajalce imamo na srečo izvrstne. Naši pisatelji niso dovolj nadarjeni, kaj hočemo. Zelo dobro je tudi, da smo se slednjič že ogradili proti zastarelemu pojmovanju gledališča, da naj avtor postavlja svoji družbi ogledalo, v katerem želi morda gledalec sebe videti, da naj gledališče izraža tisto, kar je naše, tisto, kar naj bi po sodbi nekaterih starokopitnežev bilo edino, kar lahko oplaja neko okolje, neko kulturo; ne, gledališče naj našega gledalca dramaturško in filozofsko šola in za to so najboljši tuji vzori. Če pa je domači ustvarjalnost vendar posvečen redek dan v programu gledališča, potem naj bo to črn dan za avtorja, ki si je drznil verjeti, da je lahko kos poznavalcem. S trepetom v srcu, z mehкими koleno, s potnimi dlanmi, zdaj bled kot stena zdaj rdeč kot novi pliš, s katerim je dala tovarišica ravnateljica preobleči lože, prestrašen, otožen, kakor da bo že čez minuto moral iti za svojim pogrebom, seda pisatelj v ravnateljščino ložo. Kdo ve, zakaj je pustil režiserju, da ga je privlekel tja že tri minute pred

pričetkom predstave, še preden so ugasnile v dvorani luči, morda zato, ker sodi tudi to k režiji, vse mora prispevati k slavnostnemu vzdušju, sam avtor v črni obleki, pravkar obrit, odišavljen kot človeška žrtev, ki jo bo ob koncu predstave veliki duhovnik daroval na oltarju boginje Taliје, ji izrezal z neusmiljenim skalpelom še živo, boleče, utripajoče srce in ga vzdignil, ne proti soncu, temveč proti velikemu lestencu na stropu. Gotovo pa je kriva tudi avtorjeva nečimrnost in zraven nevednost, ker je to prva krstna predstava, ki jo doživlja ta, ne več po letih, po izkušnjah pa še mladi dramatik.

AVREL VALENTIN MEDEA, drama v treh dejanjih

Držal je v roki gledališki list in roka se mu je tresla tako zelo, da ga je moral povesiti.

Avtorju je ravnateljica odstopila zanj in za njegovo družino svojo ložo, toda avtorjeva žena, gospa docentka dr. Permetova, se je opravičila, rekoč, da si bo soproгово delo rajši ogledala pri reprizi, ker bi na premieri preveč živčno trpela, tako da je zdaj v tisti loži trpel avtor sam. Prijatelj je nimam med njimi, je pomislil, ko je od strani ošinil s pogledi polno dvorano, zaman išoč med obrazi, ki so se mu smehljali in kimali, iskren obraz. Živo rdeče lakirani ženski nohti so se v njegovih očeh grozljivo lesketali kot nabrušeni kremplji izkušenih tigrinj in levinj, oh, te so vajene žreti toplo, človeško, avtorsko meso, piti nedolžno pisateljsko kri, da, poleg poznavalcev so se zbrale poznavalke, dokazujoč, da ženske ne zaostajajo za moškimi kritiki, marveč da znajo prav tako umno, duhovito in neusmiljeno raztelesiti pisatelja in njegovo nebogljenost, pravkar rojeno dete, medtem ko pozvanjajo z uhani iz ponarejenih žlahtnih kamnov in s tremi vrstami bleščečih se koral okrog svojih uvelih ali še mladostno napetih vratov, zakaj niti mladost niti starost niti spol te ne obvaruje pred starostjo teatrologije.

Nekoč je Legat utrujen vzdiknil: »Oh, ne veseli me več pisati kritike, ker ni nobenih del več, ki bi bila vredna mojega peresa.« Toda za odločilni spopad z mojstrom, ki bo morda vendarle nekoč nastopil, se vadi rokoborec tudi v boju z manjšimi nasprotniki, včasih celo zadržuje dokončni udarec, s katerim bo nasprotnika podrl, samo da lahko podaljšuje trening. Včasih so temu rekli igra mačke z mišjo, danes se nasmihaajo poznavalci, ko se po prvem dejanju snidejo v gledališkem foajeju: »No, mogoče se bo še kako razvilo, za zdaj je čisto dobro zastavil, videli bomo.« Tako si podaljšujejo užitek, ker podaljšujejo tudi avtorjevo negotovost.

Po prvem dejanju, ki so ga nagradili z mlačnim, vendar ne s sovražnim ploskanjem, je imel Avrel še troho upanja.

Preselil se je bil za dva tisoč let nazaj in dal Legatu masko in ime Kreona — ali Legat to zasluži? Zgodovina, glej, kako je majhno, kar se ima za veliko, kako resnično, ne samo narejeno skromen bi moral biti veliki mož, koliko bolj bi moral spričo tolikerih kozlov, ki jih je na svoji plodni življenjski poti že ustrelil, zaničevati samega sebe kot druge, toda potem bi drugi in on sam ne mogli misliti o njem, kar mislijo zdaj, pač pa bi ga spoštovali.

Kralj Kreon — Legat — je sedel na svojem pozlačenem prestolu v loži prvega reda, obdan z nekaterimi svojimi dvorjani, ki so se, ko je veliki mož avtorju dobrohotno pomahal, avtorju prav tako dobrohotno kot on nasmehnili. Navsezadnje tukaj ne gre za osebne simpatije ali antipatije, spoznavalec, da ne rečemo kritik, mora biti nepristranski, imeti mora značaj, če je še tako prijateljsko razpoložen do avtorja. Vendar Avrelovim prijateljem, poklicnim in nepoklicnim kritikom, ni bilo docela neprijetno, da je Avrelova drama slaba.

Obdan si s prijatelji, ne, s sovražniki, z nezaupanjem, a sumničanjem. Skraja ni opazil, kako daleč sega Helenino nezaupanje. Zdaj pa ve: ne samo da ga zasleduje ona sama in da ga po njenem naročilu zasledujejo drugi, tudi po njegovih žepih in papirjih brska, njegovo pošto pregleduje, s pismonošo je domenjena, da ne prihaja v hišo prej kot ob uri, ko je ona še doma, tako da lahko prva pregleda tudi njegova pisma, še preden jih on dobi v roke. Kdor prisluškuje, ta sliši, kdor išče, ta najde.

Osebe na odru so bile simboli, to je avtor nameraval in hotel, toda literarni sistem, ki uporablja simbole, je samovoljen in poleg tega skrajno krhek. Simboli se postarajo še prej kot navadni ljudje, da tavajo potem po odru kot invalidi ali kot živi mrlič. Docela so odvisni od asociacij, ki jih zbuja pri gledalcu, in so v stalni nevarnosti, da teh predstav ne bodo sprožili in tako postali samo papir, gola etiketa, mehanično znamenje ali gesta, samo besedna konstrukcija, ne razodetje. Svet naj bi bil ožarjen z njihovo lučjo, toda ta čudežna, v skrivnostne globine človekove duševnosti segajoča razsvetljava se je sprevrgla v navadne odrske luči, v kateri so ugašale avtorjeve besede kot se utapljajo muhe enodnevnice ne v kaki zlahtni pijači, temveč v usedlini gostilniškega piva. Ali je bil res on tisti, ki je vse to skonstruiral, zagrešil? Obupan sam nad seboj, se je nenadoma strinjal z vsem, kar bo o njegovem delu še napisanega. Samo tega si je še želel, da bi bilo vse pri kraju in bi se lahko napil, če že ne do nezavesti, pa vsaj do tistega roba zavesti, ko postaneš ravnodušen do samega sebe. To priložnost bo kmalu imel, zakaj

veljalo je kot nenapisano pravilo, da mora kot avtor povabiti po krstni predstavi svoje igralce in režiserja, da bi v njihovem krogu primerno praznoval skupno zmago ali poraz ali oboje, zakaj često ni bilo mogoče poraza ločiti od zmage in obratno.

Zdaj bi moral pisatelj v svojem romanu peljati svoje bralce v gostilno, iz hrama Talije v Bakhov hram, vsekakor v gostilno, ki bi si jo izmislil tako, da bi bila drugačna od katerekoli gostilne v mestu in vendar podobna vsaj eni izmed znanih gostiln — ogledalo resničnosti. S posebno sobo, v kateri je zmeraj hladneje kakor v veliki gostilniški sobi, z vlažnim opažom iz rdečkasto prepojene smrekovine, z veliko mizo, ki bo kmalu polita z rdečim in belim vinom; in vendar naj bi to bila prava gostilna, ena tistih, v katere zahajate mogoče tudi vi, saj drugače ni mogoče, pisatelj opisuje samo tisto, kar je videl, spoznal ali slišal, hkrati pa si prizadeva, da bi svojo pripoved premaknil drugam, zakaj, kakor rečeno, nihče naj ne pokaže s prstom: to je ta in ta gostilna na tem in tem trgu ali na tej in tej ulici. Če bi pisatelj to dovolil svojim kritikom in bralcem, bi mu, kakor je zdaj pri nas navada, očitali, da tisto, kar piše, ni umetnost, temveč faktografija ali še hujše — (to bi na primer rekel Bramor, ki se rad izraža po francosko, ker je svetovljan) *chronique scandaleuse*. Zato mora pisatelj spremeniti ne samo ljudem, o katerih vam piše, temveč tudi lokalu, v katerem želi nocoj ponočevati z vami, obraz in ime.

To je Avrel navadno tudi delal, toda po premieri svoje neuspele drame (najhujše je bilo, da je doživela neuspeh pri njem samem) je bil preveč utrujen in vsega naveličan, da bi se mu bilo ljubilo količkej naprezati domišljijo; skratka, tega sploh ni bil več zmožen. Peljal je svojo družbo kratko in malo v Klub kulturnih delavcev, ne da bi ga bil kakorkoli spreminjal, v nekdanjo meščansko vilo z lisastim ometom, s stropi, kamor je narisala zemljevide neznanih kontinentov moča, saj streha že dolgo zamaka, in to je ne samo v simboličnem, ampak tudi v gmotnem skladu z ugledom, ki ga je pač deležna kultura. Lokal torej ni bil privlačen, toda ker je veliko tistega, kar delamo iz dneva v dan, moč navade, je storil tudi Avrel tisto, kar je postalo zadnjih nekaj let navada, da se je premiera z igralci in gledalci vred (v skrčenem obsegu sicer, toda svet v majhnem je lahko natančen posnetek velikega sveta) preselila z nekega odra kulture na neki drug oder, to pot gostinsko prebarvane kulture. Klub je bil skromen, kakor je spet ustrezalo simboliki in drugim dejstvom, o katerih smo prej govorili, toda ker je za igro še zmerom najbolje, če ji kolikor toliko ohranimo enotnost dejanja, časa in okolja, menda ni narobe, če smo akterje te življenje posnemajoče dejavnosti prenesli sem, v največjo bližino samega gledališča, kakor da smo

za nekaj stopinj zasukali vrtljivi oder. Ura je bila pol dvanajstih, ko je avtor v za to posebej rezervirani sobi sprejel svoje igralce, ki so se medtem odšminkali in se iz antičnih junakov prelevili v junake našega časa. Ker vam je torej povedano z natančnim naslovom, kje je avtor priredil svojo gostijo, da ne rečemo sedmino, ni treba, da bi vam še opisovali družabne prostore, postrežbo in kuhinjo; vse to je, kakršno je bilo in je mnogim znano; samo igralci in režiser in celo avtor so izmišljeni in, da uporabimo staro formulo, ki se je že tolikokrat obnesla, vsaka podobnost z živimi osebami je lahko samo slučajna.

Medea je v vozu, ki so ga vlekli zmaji, pobegnila s kraja svojega zločina. Tistega večera si je tudi avtor po nji imenovane drame vroče zaželel, da bi imel takšen voz. Toda njegova zmaja, tovarišica direktorica in tovariš režiser, ga nista nameravala rešiti, nepremakljivo sta sedela z njim za mizo. (Zakaj goji do njiju sovražne občutke, navsezadnje onadva nista kriva, da je napisal slabo dramo — toda ne samo človeška, tudi pisateljeva narava je nagnjena k temu, da najraje pripisuje krivdo za svoj neuspeh drugim.) Tovarišica direktorica si je bila zataknila v izrez kostima rdeč nagelj, kakor da se nocoj vrača k starim, domala že pozabljenim navadam svojega spola. Nazdravljala je avtorju in režiserju, ki je vložil v to delo toliko naporov, domiselnosti in ljubezni, in nato se ji je zahvalil tovariš režiser s prav tako izbranimi besedami, opozarjajoč na njene velike zasluge, ker vlaga v še nedozorela dela domačih dramatikov toliko naporov, domiselnosti in ljubezni, potlej pa je prišla vrsta na avtorja, ki se je zahvalil obema in tudi igralcem, ki so vložili v njegovo delo toliko naporov, domiselnosti in ljubezni, in nato se je Kreon (sicer igralec komičnih vlog) zahvalil avtorju, ker je napisal delo, ki je omogočil ne samo njemu, ampak vsem sodelujočim, da so razvili toliko naporov, domiselnosti in ljubezni, in ob vsakem teh pozdravov, pri katerih so se držali slovesno, kot da govorijo resnico, so si slavljenci napili in izpraznili čaše do dna razen Medee, ki je imela žolčne motnje in je samo markirala, da pije. Tako so igrali v tisti za avtorja rezervirani sobi epilog drame, ki je postajala komedija, medtem ko se je zunaj oglašala noč s čedalje redkejšim drdranjem kamionov, s čedalje otožnejšim škripanjem zavor, če je zapoznel voznik osebnega avtomobila v zadnjem trenutku zavrl za ovinkom pri klubu, da ni povozil lahkomiselnega pešca, s čedalje bolj oddaljujočim se smehom ponočnjakov. Zdaj pa zdaj je potegnil za okni po že skoraj golih vejah kostanjev v drevoredu, obsojenih, da jih kmalu posekajo, in platan na široki ulici na drugi strani hiše, obsojenih, da jih še prej posekajo, kakor je bila tudi sama hiša po najnovejšem urbanističnem načrtu obsojena, da jo podrejo, gost, grčoč piš jesenskega vetra, kakor da je v spanju

motno zadihalo mesto s svojimi stošestdeset tisoč pljuči, o, kdo bedi še zdaj, ob tej uri, samo še neozdravljivo bolni in tisti, ki jim službena dolžnost velevala, da strežejo bolnikom in pijancem, samo še v bolnišnicah in nočnih lokalih gorijo zdaj luči. Toda avtor drame je seveda spet pretiraval, da bi naslikal podobo, ki je ustrezala črnemu obupu v njem: ura še ni bila tako pozna, kvečjemu ena po polnoči, in v drugi, veliki sobi kluba so še sedeli vsi, ki so prišli tja po premieri, ne njegovi povabljeni, temveč njegovi gledalci in kritiki. V kotu je za najvidnejšo mizo predsedoval Legat ob pritrjujočem hahljanju Lipana in drugih manjših kritikov in medtem ko se je v prvi sobi vrstila zdravljica za zdravljico, tolažba za tolažbo (morda pa občinstvo kljub vsemu ne bo opazilo, da je stvar tako slaba, je prišepetal Jazonu Kreon), so tukaj, v drugi sobi, za zaprtimi dvokrilnimi vrati brez usmiljenja, s hladnim veseljem bogov, ki mimogrede odločajo o usodi smrtnikov, razpravljali še zmerom na dolgo in na široko o slabostih pravkar predvajanega dela; kolikor slabosti je delu manjkalo, so si jih izmislili — kritika mora biti ustvarjalna. Legat jih je poslušal, kako tekmujejo, poklicni in nepoklicni, med seboj, potem ko je on kot prva glava tega zbora izrekel smrtno obsodbo. Poslušal jih je z malo otožnim smehljajem, pravzaprav je bridko biti tako velik, da si edini med tropom manj vrednih posnemovalcev — kje so tisti redki izbranci, ki bi lahko razumeli tvojo žlahtnost? — najsi ti včasih iz same zavisti pričenjajo nasprotovati, nalašč navajati čisto druge razloge, kakor so bili tisti, s katerimi si jim ti že dokazal, da imaš docela prav. Med nizkimi duhovi si samotni velikan, bodisi da ti nasprotujejo ali pritrjujejo. Sovražijo te, ker si tako velik; ti jih sicer ne sovrašiš, ker so tako majhni, ampak smilijo se ti tudi ne, nikoli nisi bil sentimentalni. Vprašuješ se samo, kaj delam jaz med njimi? In vendar bi te brez njih ne bilo, tvoj glas se mora odbijati od sten, najsi so to samo kulise, tvoja podoba odsevati, če že ne v oceanu, pa vsaj v mlaki, ki jo je pustil na ulici dež. Legat se je podrgnil po nosu in vzdihnil. Koža na golem temenu se mu je nagrbančila: čas je za odhod, če hoče že jutri napisati kritiko. To naj bi bila posebna usluga avtorju, navsezadnje je bil on tisti, ki je temu, nekoč nadobudnemu pisatelju poskušal pokazati pot, torej je tudi skoraj njegova dolžnost, da kar najhitreje pove dramatik, da z njegovim delom ni zadovoljen, in publiki, da si nove domače drame ni vredno ogledati. Vse to je z enim očesom ošvrknil avtor, ko je navidezno ravnodušno in neprižadeto šel skozi drugo sobo v predsobo. Živalski vrt Eden, kjer poleg mesojedega leva zaupljivo mekeče jagnje; glej, vse živali, ptič noj z glavo v pesku, radovedna sraka, šoja, zajec in kljunač, merjasec, tiger, slon (z vsemi štirimi nogami v porcelanu), kača klopotača, vrabec in

vrabulja, poljska miš in mestna podgana, vse živali, oblečene v ljudi, so se vrile v stanje prvobitnega prijateljstva, ko so ljubile druga drugo in sovražile samo dvonožca, avtorja, ki se je pomikal mimo njih na negotovih nogah, malo lesenih in hkrati klecavih od premnogih kozarcev, čuteč na sebi ugrize drobnih in velikih zob, pa škodoželjne smehljaše, ki so učinkovali nanj kot piki škorpionov ali vsaj komarjev.

»Čestitam!« je vzkliknila Asperjeva žena, igralka nekega manjšega gledališča, plavalaska z zabrisanimi potezami, kakršne so fotografije ponarejenih duhov na sejah okultistov.

Temu vzkliku se je pridružilo šibko ploskanje — ploskale so povečini ženske roke (temu spolu je prirojena hinavščina, je pomislil avtor — zakaj? Gotovo ti vzbuja posebne užitke, če svojo žrtev lahko hrustaš živo in se pri tem sočutno nasmihaš). »Kaj me tako gledate? Da, kriv sem ne samo pred vami, ampak pred vsem narodom, pred vso literaturo, domačo in svetovno,« je hotel zavpiti, pa ne, tudi to bi bila hinavščina, napuh zavrženih, ki se izraža v pretiranem poniževanju samega sebe. V resnici ni več vedel, ali je kriv ali nedolžen, če je zagrešil umor, potem je vsekakor, kakor večina množičnih morilcev, moril z najplemenitejšimi nameni.

P E S M I

M a r t O g e n

ČLOVEK SAM

Vseeno kdaj, vseeno kje, vseeno zakaj,
na cilju navidez brezkončnega romanja,
na končni postaji navidez brezciljnega romanja,
ko prideš do morja,
ob uri, ki si jo izbral, ali ob času, ki ti je bil določen,
da se vkrecaš na ladjo, odideš,
ali da odideš znova —
kam? kako daleč? —
na enem od ciljev, ko prideš do morja —
ali ko stopiš v neko mesto, v svoje lastno, kjer živiš,
ali v neko tuje, ozke prepletene ulice, neznani trgi,
ko hodiš mimo izložb in iščeš, gledaš,
tam so veletrgovine, gledališča, parki,
tam mogočne stavbe, umetniške galerije in cerkve,